

פרשת בראשית

פרו ורבו ומצות קידושין

[א]

ברכת קידושין

ויברך אתם אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשה ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרמשת על הארץ: (בראשית א, כח)

ברכת אירוסין - ברכת השבחה

הרא"ש במסכת כתובות (פרק א סי' יב) דן באריכות על הגדר של ברכת אירוסין, האם זה ברכת המצוות או ברכת השבחה. עי"ש שנתקשה בנוסח הברכה, למה אין מברכין אשר קדשנו במצותיו וצונו לקדש את האשה, כמו בכל ברכת המצוות. עוד הקשה היכן מצינו ברכה כזאת שמברכין על מה שאסר לנו הקב"ה, והלא אין אנו מברכין שאסר לנו אבר מן החי, והתיר לנו את השחוט, ועוד מה ענין להזכיר עריות בכאן. ותירץ הרא"ש כי ברכה זו אינה ברכה לעשיית המצוה, **כי פריה ורביה היינו קיום המצוה, ואם לקח פלגש וקיים פריה ורביה אינו מחוייב לקדש אשה**, וכן הנושא זקנה איילונית או עקרה וכן סריס חמה שנשא מברכין ברכת חתנים (אירוסין?), ואין חיוב במצוה זו שאין בה קיום מצות פריה ורביה, והילכך לא נתקנה ברכה במצוה זו, אף בנושא אשה לשם פריה ורביה, כיון דאפשר לקיים מצות פריה ורביה בלא קידושין.

[דרך אגב מהרא"ש רואים חידוש נפלא, שעל הכשר מצוה שאי אפשר בלעדו חייבים לברך עליו ברכת המצוה. שאילו לא היה יכול לקיים פרו ורבו ע"י פילגש היה שפיר מברך על הקידושין ברכת המצוות, אע"פ שאינו מקיים בקידושין עצמן מצות פרו ורבו, ואינו אלא הכשר לקיום מצות פרו ורבו]

ממשיך הרא"ש וכתב, ולא דמי לשחיטה שאינו מחוייב לשחוט ולאכול, ואפ"ה כשהוא שוחט לאכול מברך, דהתם אי אפשר לו לאכול בלא שחיטה, אבל הכא אפשר לקיים פריה ורביה בלא קידושין. עוד כתב הרא"ש לחלק בין שחיטה לקידושין, דהתם אפקיה קרא בלשון ציווי, דכתיב וזבחת ואכלת אבל הכא כתיב כי יקח איש. ועוד דבקדשים אי אפשר בלא שחיטה, הילכך מברכין על כל שחיטה.

ומסיק הרא"ש שברכת אירוסין אינו אלא ברכה לתת שבח להקב"ה, אשר קדשנו במצותיו והבדילנו מן העמים, וצונו לקדש אשה המותרת לנו ולא אחת מן העריות. והזכירו בו איסור ארוסות והיתר נשואות בחופה וקידושין, שלא יטעה אדם לומר שהברכה של קידושין נתקנה להתירה לו, לכך הזכירו חופה לומר דדוקא ברכת חופה היא המתרת הכלה.

ברכת המצוות

אבל דעת הרמב"ם (הלכות אישות פרק ג, כג) שברכת אירוסין הוי ברכת המצוות. וז"ל כל המקדש אשה בין על ידי עצמו בין על ידי שליח צריך לברך קודם הקידושין הוא או שלוחו, ואחר כך מקדש **כדרך שמברכין קודם כל המצות**, ואם קידש ולא בירך לא יברך אחר הקידושין שזו ברכה לבטלה, מה שנעשה כבר נעשה.

הראב"ד משיג שהדין הוא שמקדש ואחר כך מברך, והטעם מפני שהדבר תלוי בדעת אחרים, שאם תמשך האשה ולא תרצה לקבל הרי הברכה לבטלה, וזה הטעם לברכת האב שמברך להכניסו בבריתו של אברהם אבינו, (אחרי הברית).

הרי לנו שבין לפי הר"מ ובין לפי הראב"ד, ברכת קידושין הוא ברכת המצוה, אלא שנחלקו האם חייב לברך לפני הקידושין ככל ברכות המצוות, או שכאן מברך אח"כ משום שיש חשש שלא תרצה האשה, ותהיה ברכתו לבטלה.

עוד סברא לברך אחרי הקידושין

ועי' בחידושי הריטב"א (כתובות ז,ב) שכתב טעם אחר למה המנהג הוא לברך ברכת אירוסין אחרי הקידושין, ודלא כהר"מ. עי"ש שמחדש **שברכה זו אינה אלא כעין קידוש**, על מה שקדשנו הקב"ה יותר משאר האומות בענין פריה ורביה, ולפיכך אנו מסדרין עליה שצונו על העריות שאין קידושין תופסין בהם, ואפילו הארוסות שהקידושין תופסין בהן אסר לנו עד שתכנס לחופה. מעתה ראוייה היא לאומרה אחר הקידושין שכן כל ברכה של קדושה מברכין אותה אחר שחלה הקדושה.

ולפי"ז מסביר למה מברכים ברכת אירוסין על הכוס, משום שהברכה היא כעין קדושה, וכן כתב בספר העיטור (שער ב - ברכת חתנים דף סב,ב) וז"ל ומסתברא לן מאן דמברכי והדר מקדשי, מידי דהוה אברכת פירות וברכת מצות. מאן דמקדשי והדר מברכי מידי דהוה אקידושא דבתר דקדיש יומא מקדש על הכוס, ולא דמי למצות דהא לא מברך על הקידושין, שאין המצוה נגמרת עד הנשואין, ואינה על הקידוש כקידוש היום ודינו כמטבע ארוך שאינו עובר לעשייתו, כגון יוצר אור ומעריב ערבים ויש בה פתיחה וחתימה כקידוש.

עובר לעשייתו כשאחר מברך

ועי' בתוספות למסכת פסחים (ז,א) שדן לגבי ברכה "להכניסו" מתי ראוי לברכו, וכתב שאין צריך לברך עובר לעשייתו, אלא במקום שהעושה המצוה הוא מברך, אבל כשמברך אחר לא, ותדע **שהרי ברכת אירוסין אינו מברך אלא אחר אירוסין.**

וחשבתי שהביאור בדבריו הוא, שאם אחר מברך ולא העושה המצוה, אז יש חשש שיברך הברכה ולבסוף לא יעשה המצוה, אבל אם עושה המצוה הוא המברך אז ליכא חשש ברכה לבטלה שאין הדבר תלוי אלא בו. וכך משמעות דברי תוס' רבינו פרץ, אבל בתוס' משמע שאין הטעם משום חשש ברכה לבטלה, אלא דכשמברך אחר "אין צריך עובר לעשייתו".

ולכן נראה לפרש עפ"י דברי הריטב"א (פסחים ז,ב) שהטעם שמברכים עובר לעשייתו הוא כדי שיתקדש תחלה בברכה ויגלה ויודיע שהוא עושה אותה מפני מצות השי"ת, ועוד כי הברכות מעבודת הנפש וראוי להקדים עבודת הנפש למעשה שהיא עבודת הגוף. וכל זה אינו שייך אלא היכא שעושה המצוה הוא מברך, ולא כשמברך אחר, ודו"ק.

מי מברך

יש דיון בראשונים על מי מוטל לברך ברכת אירוסין, החתן או המסדר קידושין. דעת הר"מ (המוזכר לעיל) שהחתן או השליח מברך ברכת אירוסין, וכן כתב בנו רבינו אברהם (הובא בריש ספר מעשה רוקח) וז"ל אין ראוי שיברך אותה כי אם המקדש או שלוחו, לא דיין ולא זולתו, וקצת המונים טועים ומברכים אותה על צד ההיקש משבע ברכות של נישואין, והוא טעות לפי ששבע ברכות הם שבח להשי"ת ותפילה בעד החתן והכלה וישראל, ולכן ראוי שיברך אותם הגדול שבנמצאים שם, אמנם זאת הברכה היא ברכת המצוה, ואין ראוי לברך אותה אלא עושה המצוה. אבל דעת המרדכי (מסכת כתובות פרק קמא רמז קכט) בשם רב שר שלום גאון היא, שבמקום שאין בקי לברך ברכת אירוסין או נשואין אלא החתן בלבד מברך לעצמו, אבל אם יש אחר לברך

אל יברך החתן משום דמיחזי כיוהרא, כן מצא רש"י בתשובת הגאונים. עוד כתב שהמנהג הוא שהרב המסדר הוא זה שמברך ברכת אירוסין. ויש לומר שמחלוקתן תלוי בעיקר גדר ברכת האירוסין, שאם זה ברכת המצוות או פשוט שמיי שעושה המצוה הוא זה שיברך, אבל אם אין כאן אלא ברכת השבח, אז כל אחד יכול לברך, מידי דהוי אברכת "להכניסו בביתו של אברהם אבינו" שאין המוהל מברכו אלא אבי הבן. וכן הוא מפורש בחידושי הריטב"א למסכת כתובות (ז,ב) שאחרי שהביא דעת הר"מ כתב וז"ל ומה שכתב צריך לברך הוא או שלוחו אזדא לטעמיה דס"ל שזו ברכת המצוות, וכבר דחינו דברים אלו בידיים, ומנהג פשוט הוא בכל הארצות שמברך אותה השליח צבור והוא הנכון.

[ב]

היתר פילגש להדיוט

מחלוקת הראשונים לגבי היתר פילגש

וכדי ליישב טענת הרא"ש על הר"מ שאיך נאמר שברכת אירוסין הוי ברכת המצוה, הרי אפשר לקיים מצות פרו רובו ע"י פילגש, פעם שמעתי בשיעור מרב אחד, שהר"מ הולך פה לשיטתו, שהרי נחלקו הראשונים האם פילגש מותר או אסור. דעת הרמב"ם (הל' מלכים פרק ד,ד) שפילגש אסור להדיוט, וז"ל וכן לוקח מכל גבול ישראל נשים ופלגשים, נשים בכתובה וקדושין, ופלגשים בלא כתובה ובלא קידושין אלא ביחוד בלבד קונה אותה ומותרת לו, **אבל ההדיוט אסור בפילגש אלא באמה העבריה בלבד אחר ייעוד**, ויש לו רשות לעשות הפילגשים שלוקח לארמונו טבחות ואופות ורקחות, שנאמר ואת בנותיכם יקח לרקחות ולטבחות ולאופות. [דרך אגב יש חידוש בדברי הר"מ, שאמה עבריה אחרי ייעוד אינה אשה רגילה, אלא פילגש בעלמא, ומובן א"כ למה התורה צריכה להזהיר "שארה כסותה ועונתה לא תגרע".]

איסור קדישה

ועי"ע ברמב"ם (הל' אישות פרק א,א) וז"ל קודם מתן תורה היה אדם פוגע אשה בשוק אם רצה הוא והיא, נותן לה שכרה ובוועל אותה על אם הדרך והולך לו, וזו היא הנקראת קדשה, משנתנה התורה נאסרה הקדשה שנאמר (דברים כ"ג) לא תהיה קדשה מבנות ישראל, לפיכך כל הבועל אשה לשם זנות בלא קידושין לוקה מן התורה מפני שבעל קדשה. ועי' בהשגת הראב"ד שמשגיג, וז"ל א"א אין קדשה אלא מזומנת והיא המופקרת לכל אדם, אבל המייחדת עצמה לאיש אחד, אין בה לא מלקות ולא איסור לאו, והיא הפילגש הכתובה, ובעלי הלשון דורשין פילגש מלה הפוכה ומורכבת בפי שגל, עומדת לפרקים למשגל משמשת את הבית ופעמים למשכב, ויש ספרים שכתוב בהם (סנהדרין כא) פילגשים קדושין בלא כתובה, מ"מ אין איסור לאו אלא במזמנת עצמה לכל אדם, שאם כדבריו מפתה היאך משלם עליה ממון והלא לוקה עליה, אלא ודאי משהוצרכה לפיתוי אינה קדשה.

ביאור מילת פילגש

[ומובא בשם הגר"א דבר נחמד, שהכוונה במילת פילגש היא פלג אש, והוא עפ"י חז"ל (סוטה יז,א) דריש ר"ע איש ואשה זכו שכינה ביניהן לא זכו אש אוכלתן, שבמילת איש יש את האות יו"ד, ובמילת אשה יש את האות ה"ה, ואם נוציא אותיות אלו מאיש ואשה נשאר אש. ומק' הגר"א שעדיין חסר את הו"ו ה"ה מהשם י-ה-ו-ה, אלא שבמילת כתובה יש ו"ו וה"ה מיותרים, שהיה יכול

ליהיות נקרא "כתוב", וזה משלים ה"ו ה"ה. א"כ פילגש שלפי כמה שיטות יש קידושין אבל אין כתובה, אז יש רק חצי מהאותיות של שם השם, א"כ יש כאן פלג אש, היינו חצי אש.].

שיטת הרמב"ן וראיותיו

וכן הוא שיטת הרמב"ן (בתשובה לרבינו יונה הובא בשו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סימן רפד) שפילגש מותר אפילו להדיוט. עי"ש שנימוקו עמו שלא נאסרה אשה בזנות לישראל, אלא ממדרשו של רבי אליעזר בן יעקב, (יומא יח, ב) שלא ישא אדם אשה במדינה זו וילך וישא אשה במדינה אחרת שמא יזדווגו זה אצל זה ונמצא אח נושא אחותו (ואב נושא בתו) וממלא כל העולם כולו ממזרות, ועל זה נאמר (ויקרא יט) ומלאה הארץ זמה. אבל כשנכנסה בביתו, והיא מיוחדת וידועה לו, בניה נקראים על שמו ומותרת.

עוד מוכיח הרמב"ן מזה שדוד נשא פילגש, ולא הוזכר בכתוב, ולא בגמרא הפרש בין מלך להדיוט. ומצינו גדולי ישראל נושאים אותה. שנאמר ועיפה פילגש כלב ילדה, וגדעון שופטן של ישראל, שדבר בו ה', כתיב בו ופילגשו אשר בשכם ילדה לו. וכתב הרמב"ן שאין לומר שהשופט הרי הוא כמלך, מפני שנוהג שררה על הציבור, ופילגשו ידועה, דא"כ נתת דבריך לשיעורים, להתירה לבעלי השם.

ועי"ש עוד שהוכיח מכל הפרשה של פילגש בגבעה, שאין שום משמעות שהיה בזה איסור, אלא שהיה הדבר מותר, ונהוג בישראל. שמא תאמר מן התורה היא מותרת, ומדבריהם הוא דגזור. וכי באיזה מקום הוזכרה גזירה זו בתלמוד, ואיזה ב"ד נמנו עליה, ובאיזה זמן נשנית משנה זו.

ומה שאמרו כלה בלא ברכה, אסורה לבעלה כנדה, (ופילגש הרי אין לה ברכת חתנים) אינו אלא לומר, שכיון שנכנסה לחופה, נתחייב לברך, ואסור ליהנות ממנה בלא ברכה. ובענין הזה היא שנויה במקומה, במסכת כלה, והטעם מפני שהקידושין והחופה מצות עשה, וכל שבא לישא אשה, שתהיה אסורה לכל אדם, וקנויה לו לירשה וליטמא לה, אמרה תורה יקדש ויכניס לחופה, ויברך ברכת חתנים בעשרה. ואם הקדים לבא על ארוסתו, בבית חמיו, לוקה מכת מרדות. ואם אחר שהכניסה בביתו, הקדים ובא עליה בלא ברכה, אסורה לו כנדה. הא אילו רצה שתהיה לו פילגש, שלא תהא קנויה לו, ולא אסורה על אחרים, ולא קדש כלל, הרשות בידו.

עוד כתב הרמב"ן שגם דברי הרמב"ם ז"ל, אינם לאסור פילגש להדיוט, ולהתירה למלך. אלא כך אמר וכל הבעל אשה לשם זנות, בלא קידושין, לוקה מפני שבעל קדשה. ולשם זנות, היינו שפגע בה ובעלה, ולא יחדה לעצמו לשום פילגשות, דהיינו קדשה. ולא אמר הר"ם ז"ל כל הבעל בלא קדושין לוקה. וכן בהלכות מלכים, כשהזכיר פילגשים במלך, לא הזכיר כלל שהוא היתר מיוחד לו. וזה פלא שעכ"פ לפי גירסתנו (שהבאנו לעיל) זה מפורש בר"מ שיש הבדל בין הדיוט למלך, כנראה שהיה לו גירסא אחרת בר"מ. (שוב ראיתי שכבר העיר עליו הכס"מ ריש הלכות אישות)

פסק הלכה

ועי' בשולחן ערוך (אבן העזר סי' כו, א) אין האשה נחשבת אשת איש אלא על ידי קדושין שנתקדשה כראוי, אבל אם בא עליה דרך זנות, שלא לשם קדושין, אינו כלום. ואפילו בא עליה לשם אישות בינו לבינה, אינה נחשבת כאשתו, ואפילו אם ייחדה לו, אלא אדרבא כופין אותו להוציאה מביתו.

וכתב על זה הרמ"א דבדאי בושה היא מלטבול, ובא עליה בנדתה (טור). **אבל אם מייחד אליו אשה וטובלת אליו, יש אומרים שמותר והוא פלגש האמורה בתורה** (הראב"ד וקצת מפרשים). **וי"א שאסור, ולוקין על זה משום לא תהיה קדשה** (דברים כג, יח) (הרמב"ם והרא"ש והטור). הרי ששני השיטות מובאות להלכה.

מצות קידושין מטעם פרו ורבו

ולפ"ז רצו לטעון שהר"מ לשיטתו שסובר שפילגש אסור להדיט, א"כ א"א לקיים מצות פרו ורבו אלא ע"י שיקדש אשה וישאנה, א"כ שפיר סובר שקידושין הוי מצוה, היינו מצות פרו ורבו. שהרי כל הסיבה שהרא"ש אמר שאין מצוה בקידושין, הוא משום שיכול לקיים מצות פרו ורבו ע"י פילגש, אז תינח לשיטת הראב"ד ורמב"ן ניהא, אבל לפי הר"מ שפילגש אסור להדיט, שפיר הוי קידושין מצוה, מטעם פרו ורבו.

גדר אחר במצות קידושין

אבל עי' בספר המצוות לרמב"ם (מצות עשה ריג) שמבואר שיש גדר אחר במצות קידושין. וז"ל והמצוה הרי"ג היא שצונו לבעול בקדושין ולתת דבר ביד האשה או בשטר או בביאה. וזו היא מצות קדושין. והרמז עליו אמרו (תצא כד) כי יקח איש אשה ובעלה וגו', הורה שהוא יקנה בבעילה (קדושין ד,ב). ואמר (שם) ויצאה והיתה וכמו שהציאה בשטר כן ההויה בשטר (שם ה,א). וכן למדנו (שם ג,ב) שהיא נקנית בכסף מאמרו באמה עבריה (ריש פרשת משפטים) אין כסף, אמרו אין כסף לאדון זה אבל יש כסף לאדון אחר ומנו אב. וכבר התבאר משפטי מצוה זו בשלמות במסכת המחוברת לזה רוצה לומר מסכת קדושין. הנה כבר התבאר שמצות קדושין דאורייתא.

הרי לנו בדברי הר"מ גדר חדש במצות קידושין, דהיינו שאע"פ שאין חיוב לקדש אשה, אבל אם רוצה לחיות אם אשה כאיש ואשה צריך לקדש אותה קודם, וזה מצות קידושין. ויש לנו מצוה דומה לזה, והיא מצות שחיטה שאע"פ שאין חיוב לשחוט ולאכול, אבל אם רוצה לאכול בשר, צריך לשחוט הבהמה ואח"כ יאכל אותה.

וכן הוא להדיא ביד החזקה (הלכות אישות פרק א,א) כיון שנתנה תורה נצטוו ישראל, **שאם ירצה האיש לישא אשה יקנה אותה תחלה בפני עדים ואחר כך תהיה לו לאשה** שנאמר (דברים כב) כי יקח איש אשה ובא אליה.

כפייה על מצות קידושין

כתב בספר תוס' יו"ט (פתיחה לסדר נשים) בשם הר"מ שסדר נשים התחיל במסכת יבמות ולא כתובות משום שאי אפשר לכפות על נישואין אבל אפשר לכפות על מצות ייבום, וראוי להתחיל בדברים הכרחיים.

אבל הרא"ש למסכת יבמות (פרק ו,טז) כתב שכן היה נכון ברוק שעברו עליו עשרים שנה ואינו רוצה לישא אשה, שיכפוהו ב"ד לישא לקיים פריה ורביה.

ונראה שהרא"ש והר"מ הולכים לשיטתם, שלפי הר"מ אין מצות קידושין אלא רשות, שאם רוצה להיות דר עם אשה צריך שיקדשנה תחילה, אבל אינו חייב ולכן ליכא כפייה. אבל הרא"ש אע"פ שסובר שאין ברכת האירוסין ברכת המצוה, אבל סובר שיש חיוב מצד פרו ורבו, אלא שאפשר בפילגש, אבל הבן אדם הזה אינו רוצה לקיים מצותו כלל לכן כופין אותו על מצותו.

וצ"ל שהר"מ מיירי במי שכבר קיים פרו ורבו, אבל בלא"ה כופין על מצות פרו ורבו. ואולי סובר הר"מ שאי אפשר לכוף על פרו ורבו שאפילו אם יסכים לישא אשה מאן יימר שיקיים המצוה אח"כ, ואפילו אם יבעול מאן יימר שיהיה לו זרע של קיימא.

[ג]

פרו ורבו באשה

מצוה בה יותר מבשלוחה

המשנה במסכת קידושין (מא,א) אומרת האיש מקדש בו ובשלוחו האשה מתקדשת בה ובשלוחה. והגמ' מקשה האשה מתקדשת בה ובשלוחה, השתא בשלוחה מיקדשא בה מיבעיא, אמר רב יוסף מצוה בה יותר מבשלוחה. וכבר הקשו הראשונים הרי קי"ל (יבמות סה,ב) האיש מצווה על פריה ורביה אבל לא האשה, א"כ איך שייך לומר מצוה בה יותר מבשלוחה. ותי' הר"ן שאע"פ שהיא לא מצווה אבל היא מסייעת במצותו.

וכתב בספר המקנה שלפי הר"מ שמצות קידושין הוא "שיבעל ע"י קידושין", היינו שאם רוצה לחיות עם אשה חייב לקדשנה קודם, אז גם אשה בכלל המצוה, א"כ כמו אצל האיש שאומרים מצוה בו יותר מבשלוחו, ה"נ אצל האשה, שאין הבדל ביניהם במצות קידושין כלל. והא דאמרינן שאין אשה מצווה, היינו במצות פרו ורבו לא במצות קידושין.

וראיתי בספר ברכת אבות שהקשה שלפי הר"ן הידועה במסכת נדרים (ל,א) שאין לאשה חלק במעשה הקידושין, אלא "היא מפקרת עצמה" ומניחה הבעל לקנות אותה. א"כ אי אפשר לומר שאם היא רוצה לחיות כאיש ואשה היא חייבת להתקדש, שהרי היא לא עושה כלום בקידושין. אבל ראיתי בספר פרדס יוסף (בפרשתינו) שאפילו לפי הר"ן בנדרים, אפשר לומר שכדי לדור עם איש, היא חייבת להשתדל שהאיש יקדש אותה, ואינה קשה כלל.

ועי' בסה"מ להר"מ שכתב (בסיום מצוות עשה) וז"ל וכשתסתכל באלו הרמ"ח מצוות עשה תמצא המצוות ההכרחיות מהם ששים מצות. ובתנאי שהאיש שאמרנו שחייב באלו הששים מצוות ההכרחיות שיהיה ענינו כענין שרוב בני אדם בו. והוא שיהיה עומד בבית במדינה ויאכל המאכלים הידועים למזון האדם רוצה לומר הלחם והבשר ויעשה סחורה עם בני אדם וישא אשה ויוליד בנים. ואלו הששים מצוות הם לפי הסדר אשר סדרנו אותם במנינו זה. ועי"ש שמונה כל אחד מן הששים, וכתב בכמה מהם שאינו נוהג בנשים, ושכשמיגיע למצוה ריג לא כתב שאינו נוהג בנשים, משמע שצדקו דברי ספר המקנה. וכן דייקו האחרונים בספר החינוך שבמצות קידושין לא כ' בסוף דבריו שנוהג בנשים ולא בנקיבות, משמע שגם אשה מצווה במצות קידושין.